

A KÉSŐ-KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIAI PROBLÉMÁI

KUBINYI ANDRÁS

A Mohács felé haladó Magyarország népességéről már sokan írtak¹, köztük jómagam is. Ennek ellenére ma is az állítom, amit összefoglaló tanulmányomban így fogalmaztam meg. „Szeretnénk megjegyezni, hogy egy sokismeretlenes egyenletet úgy próbáltunk megoldani, hogy az ismeretlenek zömét nem határozhatjuk meg. Ma is valljuk azt a korábban nem egyszer hangoztatott nézetünket: a középkori Magyarország lakosság száma meghatározhatatlan.”² A nehézségek több tényező hiányából fakadnak. Nem áll rendelkezésünkre egyetlen, az egész országra és valamennyi társadalmi rétegre kiterjedő összeírás, noha látványosan a késő-középkor kutatója viszonylag kedvező helyzetben van. Az Ernuszt Zsigmond királyi kincstartó által vezetett 1494. és 1495. évi számadáskönyv tartalmazza ugyanis 14 megye kivételével az ország (beleértve Erdély és Szlavónia) megyei adóösszesítéseit³, így amennyiben meg tudjuk határozni az adóalapot, valamint a hiányzó 14 megye adóját, akkor – legalábbis a jobbágy lakosság, amelyhez az ország lakossága közel 90%-a tartozott – családfőszáma rekonstruálható, a maradékra pedig – különböző módszerekkel – szakmailag elfogadható hipotézisek alapján kaphatunk eredményt. Elődeink és magam is ezt az utat követtük.

Bármennyire is célravezetőnek látszik, és ténylegesen ez is az egyetlen járható út, ennek is vannak hibái. Az adót ugyanis nem csupán a teljes jobbágyok fizették, hanem kivették az egytelkes nemesekre, valamint a házas zsellérekre is, e két csoport azonban a teljes jobbágyok adójának csupán felével tartozott,

¹ Vö., pl. Szabó István, Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között. In Kovacsics József (szerk.) *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig*. Budapest, 1963, 63–113. – Fügedi Erik: A középkori Magyarország történeti demográfiája. *A Központi Statisztikai Hivatal Népeség tudományi Kutató Intézetének Történeti Demográfiai Füzetei* 10. Budapest, 1992, 7–60. – Kubinyi András: A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. *Történelmi Szemle*, 38 (1996) 135–161. Ez a tanulmány utána magyarul és németül is megjelent: Uő., A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. In Kovacsics József (szerk.) *Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Millegentáriumi előadások*. Budapest, 1997, 93–110. (Ezt a kiadást idézem.) – Uő., Die Bevölkerung des Königreichs Ungarn am Ende des 15. Jahrhunderts. In András Kubinyi: *König und Volk im spätmittelalterlichen Königreich Ungarn. Städteentwicklung, Alltagsleben und Regierung im mittelalterlichen Königreich Ungarn*. (Studien zur Geschichte Ungarns Bd. 1.) Herne 1998, 148–183.

² Kubinyi: A magyar királyság i.m. 108.

³ Johann Christian von Engel: *Geschichte des ungrischen Reiches und seiner Nebenländer*. Bd. I, Halle 1797, 19–39., 130–150.

azaz minden egyes megye esetében az adóból ki kell vonni a megye egytelkes nemeseire és házas zselléreire kivetettet, ezt pedig meg kell kettőzni, hogy megkapjuk az ő háztartásaik számát. Ez nyilvánvalóan csak hipotézis formájában történhet, és bár érthetően a saját módszeremet elfogadhatónak tartom, de mégsem vehetem ténynek, csak feltevésnek, noha a munkát elvégeztem, és a nyomtatásban megjelent népességszám-bebecslésem ezen alapul.⁴ Bajok vannak a királyi városok, valamint általában a nemesség (az egytelkesek mellett a birtokosok) számával is. Egyes városokra maradtak fenn összeírások, amelyek segítségével esetükben a családfők számának a valóságot megközelítő eredményeihez juthatunk, más városoknál ilyen adatok teljesen hiányoznak, ezért magam is a régi módszert követtem, azaz a városok egy összegben, tehát nem háztartásonként kivetett adóját viszonyítottam egy ismert háztartásszámú városéhoz.

A nemesség esetében nagyjából ismerjük az egy megyében élő nemes családok nevét, ahhoz azonban, hogy tudjuk ezek háztartásszámát, valamennyi család pontos genealógiáját, sőt birtoktörténetét kellene ismernünk. Általában ugyan a testvérek egymás közt, sőt olykor az apa és gyermekei is felosztották birtokaikat, mégis előfordult, hogy erre nem került sor, néha még unokatestvérek között sem.⁵ Még birtokosztály esetén is megtörtént azonban, hogy az apa és fiai „ugyanazon egységben és egy kenyéren” éltek tovább együtt, mint pl. a XVI. század elején Mesztergyőői Szerecsen Lajos volt alországbíró és fiai.⁶ Ezekben az esetekben (azaz birtokosztály hiányában, vagy további „egy kenyéren élés” esetén), többnyire nyilvánvalóan nem beszélhetünk nukleáris, kiscsaládkról, hanem kiterjesztett vagy többcsaládos háztartásokról. Birtokosztály létrejötté, és az osztozkodók önálló háztartásalapítása esetén viszont az egyes megyékben több azonos vezetéknevet viselő nemesi háztartással kell számolnunk, tehát a megyében élő nemesek családnevei számából nem tudjuk meghatározni sem a nemesi háztartások számát, még kevésbé azoknak a jellegét.

Problémák vannak a jobbágysággal is, és pedig nem csupán a zsellérek már említett esetében. Állami adózás szempontjából ugyanis éppúgy jobbágnak számítottak a földesúri városok polgárai (mint a királyi Temesvár, az egyházi Pécs, vagy a magánföldesúri Késmárk városoké), mint a városias mezővárosoké, tehát nemcsak a falvaké. Minden jel szerint az első csoport a királyi szabad városokkal rokonítható, azonban lehet, hogy a második is.

A középkori Magyarországról készült demográfiai összesítések továbbá általában nem szokták figyelembe venni az egyházi rendet, ahová éppúgy be kell számítanunk a világi papságot, mint a férfi és női szerzetesházak tagjait. Ez nem jelentéktelen népességet jelent. Nyugat-Európában a középkorban a felnőtt

⁴ Kubinyi: A magyar királyság. i.m. 99–104.

⁵ Fügedi Erik: *Az Elefánthyak. A középkori magyar nemes és klánja*. Budapest, 1992, 35.

⁶ Egyetemi Könyvtár Kézirattára. LEO 258: „in eadem unione et in uno pane usque hodiernum viximus, sicuti ante ipsas dispositiones”.

férfi lakosság 5–6%-a tartozott az egyházi rendhez⁷, és így nagy részük kiesett a népesség reprodukciós folyamatából. (Törvénytelen gyermekeik természetesen lehettek, de az elenyésző százalékot képezhetett csak.) Hozzá kell számítanunk a Nyugaton igen nagyszámú apácát is. Bár foglalkoztam az egyházi rend számának hazai meghatározásával, kutatásaimat nem zártam le, így korábbi demográfiai tanulmányaimban nem vettem őket figyelembe, kivéve a városok esetében, ahol beszámítottam őket is a népességbe. Ezért hiányuk csak egy-két százaléknyi eltérést jelenthet az országos összesítésben. A probléma mégis súlyos, főleg akkor, ha a XVI. század végi hazai demográfiai adatokat vetjük össze a késő-középkoriakkal. A reformáció következtében ugyanis az egyházi rend létszáma és a lakosságon belüli számaránya a minimálisra csökkent, azaz nőtt a népesség reprodukciós tevékenységében résztvevők aránya, amit figyelembe kell venni akkor, ha a XVI. század végi lakosságot összehasonlítjuk az egy századdal korábbival.⁸ Az apácák problémájára később térek ki.

Függetlenül az 1494–95-ös adatokkal szemben felhozott, és még növelhető nehézségektől, az Ernuszt-számadáskönyv korszaka mégis csak pillanatfelvétel jellegű, adatai nem tükrözik a népességnövekedés (vagy csökkenés) folyamatát, sőt azt sem zárhatjuk ki, hogy különösen kedvezőtlen időben keletkezett. Néhány évvel követi csak a hatalmas pusztítással járó 1490–1491-es beháborút⁹, aminek hatására vonatkozóan, pl. Sáros megyében konkrét adatok is fennmaradtak.¹⁰ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy esetleg néhány év múlva a pusztulást egy helység nem heverte volna részben vagy egészben ki.¹¹ Forrásunkból ezért értelmetlen lenne a járványok, külső betörések, vagy beháborúk hatását vizsgálni¹², mindez viszont nagyon fontos lehet a népesedési folyamatok kutatásánál.

Ezzel eljutottunk egy lényeges kérdéshez, amelyet az előbbieken is olykor-olykor érintettem. A középkorvégi Magyarország lakosságának közel 90%-ról – az említett hibahatárok között – a háztartások száma áll pillanatfelvételnél rendelkezésünkre, ahhoz azonban, hogy ezt felhasználhassuk, ismernünk kellene az egy háztartásra esők szorzószámát. Ehhez viszont dinamikus megközelítésre volna szükségünk, amihez sok minden tartozik: demográfiai események,

⁷ Robert Delort: *La vie au Moyen Age* (troisième édition). Paris, 1982, 211. – J. C. Russell: Die Bevölkerung Europas 500–1500. In Carlo M. Cipolla – Knut Borchardt: *Bevölkerungsgeschichte Europas. Mittelalter bis Neuzeit*, München, 1971, 45: a XIII. században a felnőtt férfiak 3%-át számították a klérushoz.

⁸ Ilyen összeállítások legutóbb: Dávid Géza: Magyarország népessége a 16–17. században. In *Magyarország történeti demográfiája*. 1997, 146–147. – Zimányi Vera: Magyarország 16–17. századi demográfia-történeti vizsgálatának problémái. uo. 193–196.

⁹ Erre: Kubinyi András: Két sorsdöntő esztendő (1490–1491). *Történelmi Szemle*, 33. (1991) 1–54.

¹⁰ Erre rámutatott: Szabó i.m. 66, Bártfa város esetében pedig Fügedi: A középkori Magyarország i.m. 50.

¹¹ Ilyenre hoz példát: Engel Pál: A török dúlások hatása a népességre: Valkó megye példája. *Századok*, 134 (2000) 275–276. – Az előző jegyzetben idézett Bártfa esetében azonban a népességcsökkenést teljesen nem sikerült pótolni, a lakosságszám csak közelítette a háború előtti.

¹² Ezekre lásd Szabó i.m. 63–68. – Engel: A török dúlások. i.m. 267–320.

születések és halálozások száma, a születésnél várható életkor, a fertilitás, ami részben a házasságkötés idejével is összefügg, a gyermekhalandóság stb. Ezenkívül fontos a gazdasági és társadalmi körülmények, szokásjogi normák, a mobilitás szerepe. Lehetne még folytatni.¹³ Természetesen a háztartás és a család nem esik mindig egybe¹⁴, bár a középkorvégi jobbágyság legalább kétharmada esetében a kettő feltehetően azonos lehetett.

Mindez nagyon kétségessé teszi, hogy egyáltalán szabad-e háztartási szorzószámokkal dolgozni. Az ebből következő hibákra az újabb irodalom általában fel szokta hívni a figyelmet.¹⁵ (Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egyes társadalmi rétegekre ilyen nem használhatunk.) Gondoljuk el, hogy pl. a Szabó István által használt 5-ös és az általam javasolt 6,2-es szorzószám 250 000 háztartás esetén 300 000 fős eltérést jelentene. Ezzel annak idején magam is tisztában voltam, mégis azt gondoltam, és gondolom ma is, hogy amíg részletesebb kutatásokat nem folytatunk, mégis szükséges az ország népességéről valami becsléssel rendelkezni.

A továbbiakban néhány, a lélekszámbecslésen túlmutató és a demográfiai folyamatokkal összefüggő problémára szeretnék rámutatni. Ezeknek hiányára joggal mutatott rá az 1997-es demográfia-történeti kötet ismertetője. Közéjük tartozik például, hogy hogyan függött össze a házassági kor a termékenységgel.¹⁶ Itt mindjárt szembetalálkozunk a John Hajnal által kidolgozott elmélettel. E szerint Európa nyugati részén magasabb életkorban házasodtak, ezért kevesebb gyermek született, és a kiscsalád volt egyeduralgó, szemben kelettel, ahol korai házasság, több gyermek és nagycsaládi életforma létezett. A két terület határa metszette Magyarországot.¹⁷ Ez az újkorra minden jel szerint áll¹⁸, sőt a házasság a kora-újkorban a várható élettartamhoz képest talán még később lehetett, legalábbis Angliában.¹⁹ A középkori Pozsony és Sopron végrendeleteit feldolgozó Szende Katalin azonban Magyarországra vonatkoztatva joggal utalt a következőkre: „A demarkációs vonalak azonban nem területi egységek között húzódtak, hanem a falvak és városok társadalma között: az előbbi, úgy tűnik, közelebb állt a „keleti” modellhez (bár nem minden tekintetben felelt meg annak például, ami a különböző generációk együttélését illeti),

¹³ Vö. például Peter Laslett: *Verlorene Lebenswelten. Geschichte der vorindustriellen Gesellschaft*. Frankfurt am Main 1991, 131–148. – Faragó Tamás: Család és háztartás Magyarországon a 18. században. In *Magyarország történeti demográfiája*. 1997, 219–225.

¹⁴ Faragó i.m. 217.

¹⁵ Például Christian Pfister: *Bevölkerungsgeschichte und historische Demographie 1500–1800*. (Enzyklopädie Deutscher Geschichte, Bd. 28.) München, 1994, 70–71. – Faragó i.m. 231.

¹⁶ Melegh Attila: Hányan voltunk, illetve Magyarország népességtörténete. In Faragó Tamás, Őri Péter (szerk.) *Történeti Demográfiai Évkönyv 2000*. Budapest, 2000, 322–323.

¹⁷ John Hajnal: European Marriage patterns in Perspective. In David Victor Glass, D. E. C. Eversley (szerk.) *Population in History*. Chicago, 1965.

¹⁸ Michael Mitterauer – Reinhard Sieder: *Vom Patriarchat zur Partnerschaft. Zum Strukturwandel der Familie*. 4. Aufl. München, 1991, 60–62.

¹⁹ Laslett i.m. 103–107.

míg az utóbbi inkább a „nyugati” fejlődési vonalat követte.²⁰ Joggal mutat rá arra is, hogy a falvakban a fiúk hamarabb nősültek, hogy a gazdaságot átvehessék, míg a városokban a férfinak előbb egzisztenciát kellett teremtenie magának.²¹

Igaz, hogy középkori magyar viszonylatban épp a legfontosabbra alig van adatunk, azaz a házassági korra. Szende – és mások is – a gyermekek számáról fennmaradt, a parasztság esetében szintén ritka adatokból következtet vizsza. Figyelembe kellene még venni, viszont erre forrásaink még kevésbé alkalmasok, hogy nem volt-e különbség a soknemzetiségű magyar államban a nemzetiségek között. Erre egyedül az első teljesen fennmaradt falusi népességösszeírás (amelyből azonban a papok és a nemesek hiányoznak!) ad támpontot. A Hont megyei Alsónyék falu vegyes magyar-szlovák jobbágylakossággal rendelkezett. Családszerkezet és a gyermekek száma alapján semmi különbség nem mutatható ki a két nemzetiség között.²² Egyetlen adatból nem illik következtetni, mégis úgy gondolom, hogy a római katolikus falusi lakoságnál nemzetiségüktől függetlenül hasonló családmodellek léteztek, azt viszont kétkérem, hogy ez állna az ortodox románokra, szerbekre, vagy ruténokra.

Forrásadataink leginkább a bárókra és a nemesekre maradtak fenn. Fügedi Eriknek köszönhetjük a középkori magyar arisztokrácia demográfiai vizsgálatát.²³ Ha nem is teljes biztonsággal, mégis 84 esetben meg tudta állapítani az arisztokratának számító férfiak első házasságkötésének idejét. 43,8%-uk 24 év alatt, 31,7% 25–29 között, 24,5% 30 év felett nősült először. Az 1450 utáni házasságkötéseknél módosultak az arányok. 24 év alatt 37,5%, 25–29 között 33,3%, 30 felett 29,2%.²⁴ Ez arra utal, hogy a középkorvégi magyar arisztokráciánál a nyugati házassági modell volt szokásos.

Fügedi 329 házasságból 824 gyermek születését tudta kimutatni, azaz házasságonként 2,5 utód született, ami problémát jelenthet a családok továbbélése szempontjából, és ugyancsak a „nyugati” modell mellett szól. Ezt még jobban érzékelhetjük, ha a gyermektelen, valamint az egy- és kétgyermekes házasságok arányát nézzük. Az összes ismert főúri házasság közül 55,3% tartozik ide, ami legjobb esetben az arisztokraták száma változatlanságát jelenthetné. (Egyetlen gyerek, vagy egy sem a házasságok 40,1%-a, itt tehát csökkenés mutatkozik.)²⁵ Gyakorlatilag tehát beprogramozódott a családok kihalása, ami a

²⁰ Szende Katalin: Családszerkezet és örökösödési szokások a késő középkori Pozsonyban és Sopronban. *Levéltári Közlemények*, 68 (1997) 95.

²¹ Uo. 97.

²² Kubinyi András: Egy Hont megyei mezővárosiasodó falu népessége a középkor végén. In Faragó Tamás (szerk.) *Város és társadalom a XVI–XVIII. században*. Studia Miskolcinsia 1, Miskolc, 1994, 7–17.

²³ Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia demográfiai viszonyai. *Történeti-statisztikai Évkönyv 1963–64*, Budapest, 1965, 35–71. – Uő., A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. *Történeti Statisztikai Kötetek*, Budapest, 1970, 77–96.

²⁴ Fügedi: Demográfiai viszonyok. i.m. 66.

²⁵ Uo. 63.

legtöbb családnál be is következett. A Fügedi által kiválasztott hét családban a bárók közé kerülés után egy család a harmadik, három a negyedik, kettő az ötödik, egy a hatodik generációban halt ki fiágon.²⁶ Természetesen leányágon tovább élhettek, erre azonban kevés az adat. A késői házasság és a férfiak olykor nőtlenül maradása a késő-középkori nagyúri családok két egymással szemben álló céljával függ össze. Együtt akarták tartani a vagyont, ezért egyes családok az egyik tagjukra bízták az utód nemzését, ami, különösen az Ecsedi Batoriaknál mutatható ki²⁷, viszont a kihalást is meg akarták akadályozni, ezért olykor a kihalás szélén álló familia utolsó sarja szinte gyermekként nősült.²⁸

Már jóval kevesebbet tudunk az ún. előkelőről, a köznemesség vezető rétegéről, valamint a közepes és kisebb birtokos nemesekről, és szinte semmit az egytelkes parasztnemesekről. Fügedi ugyan feldolgozta a középnemes Elefánthy-család történetét, ahol az arisztokratákhoz hasonló viszonyokat talált, viszont ez egyrészt csak egy család, másrészt az adatanyag hiányos, ami óvatosságra int.²⁹ Megkezdett, de abbahagyott kutatásaim inkább arra utalnak, hogy a nemesség egy része többnyire korábban nősült, és több gyermekkel rendelkezett, így inkább a „keleti” modell érvényes rájuk, viszont kétségkívül vannak családok, amelyeknél az arisztokratához hasonló házasodási és családalapító politikát lehet kimutatni.

Van azonban más problémánk is, ami a nőkre vonatkozik. Nem csak arról a közismert tényről van szó, hogy a nők – főként az arisztokrata és nemesi származásúak – jóval ritkábban fordulnak elő forrásainkban, és így olykor csak véletlenül kapunk arra adatot – ha egyáltalán kapunk –, hogy egy férfinak lányai is voltak. (Amennyiben kiházasították, már nem vették a családi birtokkal kapcsolatban számításba.) Gondolnunk kell arra is, hogy a szülőképeség elérése után hány évre megy férjhez, és hasonlókra. A Hajnal-vonaltól nyugatra kétség kívül jó néhány év eltelik addig, ami csökkenti fertilitásukat. Úgy tűnik, hogy ezt mondhatjuk a hazai arisztokraták és polgárok többsége esetében is, igaz, vannak ellenpéldák.

A nők szexuális érettsége az utóbbi időben fokozatosan korábban kezdődik. Laslett kétségbe vonta, hogy a középkorban egy 13 éves nő szexuális kapcsolatokra képes lett volna. Még a XIX. század elején is Manchesterben egy munkásosztálybeli leány 15,6 évesen menstruált először, viszont egy középosztálybeli 14,3 évesen, ami a társadalmi különbségek demográfiai hatására mutat.³⁰ Ez a társadalmi különbség nyilván megvolt a középkorban is, azaz a gazdagabb családokban a leányok hamarabb váltak éretté. Erre és a korai nemi érés lehetősége általános ismeretére egy kitűnő történelmi példa utal. Ismeretes, hogy Má-

²⁶ Fügedi: *Mobilitás*. i.m. 161.

²⁷ Kubinyi András: *Mágnások a középkor végén. Rubicon 5* (1994/10) 13–16.

²⁸ Fügedi. *Mobilitás*. i.m. 81.

²⁹ Fügedi: *Az Elefánthyak*. i.m. 182.

³⁰ Laslett i.m. 106.

tyás király első felesége, Podjebrád Katalin 1449. november 11-én született és 1464 januárjában halt meg gyermekszülésben, azaz a gyermek nem sokkal 13 éves kora betöltése után fogant.³¹ Ami különösen érdekes, hogy a királlyá választott Mátyás és jövendő apósa Podjebrád György közti 1458. február 9-i štraznicei szerződés szerint a király Katalint egy éven belül hazaviszi és megkoronázza, és amint eléri a rendes házassági kort, azaz a 12. életévet, vele házasságban egyesül.³² Ez jelenthet éppúgy házasságot, mint a házasság elhálását. A leányka Magyarországra hozatalára azonban ekkor nem került sor, ezért az 1461. január 25-i trencsényi szerződésben új megállapodást kötöttek. (Ennek alapján, május 1-jén meg is esküdött a király Katalinnal.) A szerződés most azt köti ki, hogy két év múlva legkésőbb el kell hálni a házasságot, de ha Mátyás anyja, valamint a magyar főpapok és bárók (!) gondos tanácskozás után úgy döntenek, hogy az elhálás korábban is bekövetkezhet, a király ezt megteszi.³³ Azaz úgy gondolták, hogy nem sokkal 13 éves kora betöltése után, de esetleg korábban is, az akkor már cseh királyleány Kunigunda alkalmas lesz a házasságra. Ez ugyan valóra is vált, de bele is halt a szülésbe.

Bár egy arisztokrata, később királylány kisleányról van szó, az adat világosan mutatja, hogy a lányok szexuális érettsége lehetséges volt már 13 éves korban. Igaz, a parasztság esetében erről nyilván nem beszélhetünk. Ez viszont arra mutat, hogy az arisztokrácia, és valószínűleg az előkelő nemesség egy része a késői házasság miatt hosszabb ideig tartó szülőképeségük ellenére sem vett részt a népesség reprodukciójában.

A következő probléma ugyancsak összefügg a nőekkel. Azok a gyér adatok, amelyek a gyermekkorban levők nemi megoszlására maradtak fenn, egybehangzóan azt mutatják, hogy magasabb a fiúk, mint a lányok aránya, vonatkozzanak forrásaink főurakra, polgárookra, vagy parasztszámokra. Fügedi Erik 824 arisztokrata gyermek közül 63,7%-ra igazolta a fiúgyermek arányát. Mivel ezt valószínűtlennek vette, és összekapcsolta a lányok ritkább előfordulásával a forrásokban, ezért korrekciót alkalmazott, azonban ezzel is 59% fiú jött ki.³⁴ Bizonyára ezzel függ össze az a furcsa tény, hogy – az egyházi rendet figyelmen kívül hagyva – az arisztokrata, felnőtt korban meghalt személyek között nem ritka a nőtlen. A 20 és 34 év közöttiek esetén ez 29,8%, ami magyarázható a késői házassági korról. Csak a 35 évesnél idősebbeket tekintve a nőtlenek aránya viszont még mindig 15,1%.³⁵ Ezzel szemben harminc körüli, vagy még idősebb hajadon arisztokratákra gyakorlatilag nincs adatunk. Egyetlen esetet ismerek, mégpedig az ország egyik legelőkelőbb családjából: Guti Ország Mihály nádor Zsófia nevű leánya körülbelül 30 évesen halt meg hajadonként Hol-

³¹ Kubinyi András: *Mátyás király*. Budapest, 2001, 53..

³² Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon, X. k.* Pest 1853, 575.

³³ Uo. XI. k. 1855, 4.

³⁴ Fügedi: *Demográfiai viszonyok*. i.m. 45–46.

³⁵ Uo. 68.

lókő várában, amelyet testvére rendelkezésére bocsátott, és ahol várúrnóként viselkedett.³⁶ Tekintve családjá vagyont, férjhez nem menésének bizonyára különleges oka lehetett.

Hasonló a helyzet a városi polgárságnál is, bár az eltérés nem olyan nagy. Csak a szülőt túlélő gyermekeket számítva, Pozsonyban a fiúk aránya 43,2%, a leányoké 37,5%, ismeretlen nemű 19,3%. Sopronban a három csoport: 31,1%, 32,6%, 36,3%. Budán 53,9% fiúra 46,1% leány esik.³⁷ Kassán 1549-ben – igaz, egyetlen városnegyedben – 91 fiút (58,3%), 46 leányt (29,5%) és 19 ismeretlen nemű kiskorút (12,2%) írtak össze. Ami a kassai összeírásban érdekes, hogy a kiskorú gyermekeket is megkülönböztették. E szerint az idősebb legények és hajadonok egymáshoz viszonyított aránya 69,8, ill. 31,2%, míg a kiskorúaknál 40, 28,3, ill. az ismeretlen neműek: 31,7%.³⁸ Sajnos, nem tudjuk, hogy mi volt a kiskorúság határa. Az viszont nyilvánvaló, hogy csak a kiskorúakat figyelembe véve az arányok jobban hasonlítanak a pozsonyi és a soproni adatokhoz. Az valószínűnek látszik, hogy a kiskorúaknál is meghaladta a fiúk aránya a leányokét, a serdülőkor után azonban az utóbbiak száma erősen csökkent, ami vitán felül a leányok korábbi férjhez menési idejére utal.

A parasztság esetében a Hont megyei Alsónyék 1520-as évek elején kelt összeírása ad támpontokat számunkra. Itt 44 háztartásban két özvegy férfit, 11 özvegyasszonyt, 49 házaspárt, 123 nőtlen fiút és 114 hajadon leányt írtak össze. itt tehát 51,9% a fiúk, 48,1% a leányok aránya. Ami viszont feltűnő, hogy a nőtlenek, ill. hajadonok aránya a házásokhoz és az özvegyekhez képest 68,1%. Az sem érdektelen, hogy jóval több özvegyasszony élt a faluban, mint özvegy férfi.³⁹ A gyermekek nagy aránya nem az idősebb korban történt házasságkötések következménye, hiszen az átlagosnál jóval több gyermek volt életben: a 24 intakt kiscsaládban a 48 szülőnek 112 gyermeke élt az összeírásakor, ami családonként 4,7 gyermeket jelent. Az alsónyéki családonkénti 4,7 gyermek összehasonlítva az arisztokratáknál már idézett 2,5-del, valamint Pozsonnyal, ahol 1,04, vagy Sopronnal, ahol csak 0,9 gyermek esett egy családra – igaz, itt a gyermektelen családok is szerepelnek – jelentős népszaporodási lehetőségekre enged következtetni.⁴⁰

Van még egy forrás, ami lehetőséget ad országos átlag számítására, és amelyet Csukovits Enikő feldolgozásaiból ismerünk.⁴¹ A római Szentlélek-

³⁶ Kubinyi András: Egy késő-középkori főrangú hölgy végrendekezésének tanulságai. *Történelmi Szemle* 39 (1997) 401–410.

³⁷ Szende i.m. 98. Megjegyzem, hogy a kiadásban a soproni és a budai fiúk estében a százalékánál sajtóhiba van, ezt a számadatok alapján korrigáltam.

³⁸ Granasztói György: A polgári család a középkor végi Magyarországon. (Adatok és feltevések egy „jóléti társadalom” természetrajzához.) *Történelmi Szemle*, 25 (1982) 651.

³⁹ Kubinyi: Egy Hont megyei i.m. 9.

⁴⁰ Szende i.m. 88.

⁴¹ Csukovits Enikő: A római Szentlélek-társulat magyar tagjai (1446 – 1523). *Századok*, 134 (2000) 211 – 244. – Uő., Családi viszonyok a középkorvégi Magyarországon. In Piti Ferenc (szerk.) „Magya-

társulatról van szó, amelynek 1446–1523 közöttől fennmaradt az anyakönyve, és ahová nagyszámú magyar zarándok felvétette magát és családtagjait, így ez kítűnő adatokat nyújt – többek közt családtörténeti – vizsgálatokra. Csukovits érdeme, hogy demográfiaileg értékelte ezt a jelentős forrást. Jómagam is felhasználtam, de elsősorban az 1500-as jubileumi évben Rómába zarándokló magyarokkal kapcsolatban.⁴²

Csukovits eredményeit – amelyet a demográfiai irodalom nyilván sokat fog idézni – nem tudom mind ismertetni, viszont ki kell térnem a gyermekek problémájára. A (beiratkozó) családfőnek 489 fiát és 277 leányát írták össze, ami 63,8% fiút és 36,2% leányt jelent. Ezzel az a baj, hogy itt a családfő házas gyermekei is szerepelnek. Egy másik számításban a még nem házas gyermekeket tünteti fel, de hozzáveszi a családfő unokáit, unokaöccseit és húgaikat is. Ebben az esetben 449 fiúra 284 leány jut, azaz a százalékarány 61,3% fiú és 38,7% leány. Az eredmény ugyanaz, mint amit fenn a különböző társadalmi rétegeknél láttunk: a nem házasok közt több a fiú.

Tanulmányom bevezetésében említettem az egyházi rend problémáját, ami – legalábbis a reformáció előtt – a népesség nem jelentéktelen számát kapcsolta ki a lakosság reprodukciós folyamatából, legalábbis legális módon. Itt kapcsolódik témánkhoz az apácák kérdése. Azt láttuk, hogy – legalábbis az arisztokrácia estében – a felnőtt hajadon nők nagyon ritkák. Nem gondolhatunk esetleg arra, hogy a férjet nem talált nők apácának mentek, és ezzel állították helyre a nemek közti egyensúlyt? Gondoljuk csak el: a nem házasok közt több a fiú, nem ritka az agglagényként meghalt férfi, ezen kívül pedig igen nagy a világi papok és férfi szerzetesek száma. Közismert, hogy külföldön igen nagyszámú apácakolostor létezett. Ezzel szemben nálunk feltűnően kevéssel találkozunk. Romhányi Beatrix adatai szerint – csak a XV–XVI. században még fennállókat számítva – 33 női kolostor és 54 beginaház állt.⁴³ Ide azonban részben özvegyasszonyok léptek be, és csak kevesen éltek egy házban. Összehasonlítva csupán az obszerváns ferencesek 77 kolostorával, nyilvánvalóan látszik az apácák viszonylagos jelentéktelensége.⁴⁴

Világos tehát, hogy nem számolhatunk az apácák szerepével a demográfiai egyensúly helyreállításánál. Kétségtelen viszont, bár erre nálunk nagyon kevés adat maradt fenn, mert – eltérően a külföldtől – a törvénytelen gyermekeket

roknak eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged, 2000, 107–125.

⁴² Kubinyi András: Magyarok a késői-középkori Rómában. In Fazekas Csaba (szerk. titkár) *Történelmi tanulmányok*. Studia Miskolciensia 3., Miskolc, 1993, 83–91. – Megjelent németül is: Uő., Ungarn in Rom im Spätmittelalter. In Hugo Brandenburg, József Pál (szerk.) *Santo Stefano Rotondo in Roma. Archeologia, storia dell'arte, restaura.* (Spätantike – Frühes Christentum – Byzanz. Kunst im ersten Jahrtausend, Reihe B: Studien und Perspektiven Bd. 8.) Wiesbaden, 2000, 171–180.

⁴³ F. Romhányi Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest, 2000, 114–117.

⁴⁴ Uo. 128–129.

igyekeztek eltitkolni⁴⁵, hogy főleg a világi papságnál kellett konkubinátussal számolni, és így házasságon kívül született gyermekekkel is.⁴⁶ Sajnos, nem tudom megoldani a problémát, amelyet tovább kellene kutatni, és ami nyilvánvalóan összefügg a nagyobb számú fiúgyermekkel. Ez viszont nehezen egyeztethető össze azzal a megállapítással, hogy a középkorban a születésnél jelentkező enyhe fiútöbblet a tizenegyedik évet elérve eltűnik, sőt kis leánytöbblet jön létre. Később a szülési rizikók miatt megint csökken a nők aránya. 40 év után viszont nő a férfiak halandósága.⁴⁷ Az utóbbiak a magyar adatok alapján is valószínűek (vö., pl. az alsónyéki özvegyasszonyok túlsúlyát), a korábbi időszakra, a fiatalkorra pedig a jelek szerint ez nem áll.

Az viszont az eddigi kutatások alapján is bizonyítottnak látszik, hogy bár léteztek nálunk kiterjesztett, vagy többcsaládos háztartások, nagy általánosságban – akár Nyugat-Európában – a középkori Magyarországra is az egycsaládos háztartás – szülők és gyermekeik – volt jellemző.⁴⁸ Probléma egyedül ennek létszámával, azaz a gyermekek számával van. Mint láttuk, főuraknál és városi polgárokkal kevés, falvakban jóval több gyermekkel számolhatunk, igaz, elég szűkös forrásbázis alapján.

Látszólag segít megoldani a kérdést a Csukovits Enikő által nagy akribiával feldolgozott forrás, hiszen viszonylag nagyszámú magyarországi családra kapunk adatokat az egész ország területéről. (Vigyázni kell azonban, hogy mivel katolikus zárandokokról van szó, az adatok az ortodox népességre nem vonatkoznak.) Szerinte a leggyakoribb családnagyság a 3–5 fős, tehát egy-egy családnak a legtöbb esetben csak 1–3 gyermeket sikerült felnevelni.⁴⁹ Igaz, a szerzőnő maga is rámutat arra, hogy az eltérések (nagyobb családlétszámok) valószínűleg a falu és város különbségéből származnak, amit nem vizsgált. Mindössze három várost, két püspöki székvárost és egy nagy mezővárost (Debrecen) emelt ki. Itt viszont gyakorlatilag hiányzik az ötfősnél nagyobb családlétszám, és a gyermekek száma sem haladja meg a hármat.⁵⁰ Látszólag ez meg is oldaná a kis családszám problémáját: tehát falvaknál nagyobb, városoknál kisebb családdal kell számolnunk.

A baj ott van, és nyilván Csukovits ezért nem készítette el a településtípusok szerinti felosztást, mert ez lehetetlen. A Szentlélek-társulat anyakönyvébe ugyanis viszonylag ritkán írták be a származási helyet, viszont – érthető okokból – feltüntették az egyházmegyét. Lehetetlen pl., hogy az 1500-as jubileum

⁴⁵ Kubinyi András: Törvénytelen gyermekek a magyar középkorban. *Historia* (1997/7) 20–22.

⁴⁶ Bob Scribner: Antiklerikalismus in Deutschland um 1500. In Ferdinand Seibt, Winfried Eberhard (szerk.) *Europa 1500. Integrationsprozesse im Widerstreit: Staaten, Regionen, Personenverbände, Christenheit*. Stuttgart, 1987, 371.

⁴⁷ Eberhard Isenmann: *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter. 1250 – 1500. Stadtgestalt, Recht, Stadregiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*. Stuttgart, 1988, 33.

⁴⁸ Csukovits: Családi viszonyok. i.m. jól összefoglalja az adatokat.

⁴⁹ Uo. 123.

⁵⁰ Uo. 124–125.

évében egyetlen budai zarándok sem jött volna Rómába. Így olyan magas az ismeretlen településtípusról érkezők aránya, hogy ez az adatok statisztikai értékelését lehetetlenné teszi. További nehézséget okoz a rendi állás. Bár a nemeseket sokszor feltüntették, de találtam olyan ismert nemes családot, amelyiknél nem adták meg a rendi állást.⁵¹ Az viszont a fentiek alapján gondolom nyilvánvaló, hogy a településtípus (azaz, hogy valaki polgár vagy paraszt), vagy az, hogy valaki arisztokrata, nemes, vagy más, kihat a családszerkezetre.

Még valamit meg kell jegyezni. Csukovits teljesen logikusan abból indult ki, hogy lelki javak szerzéséről lévén szó, egy családfő valamennyi családtagját beíratta az anyakönyvbe, és „véletlenül” sem felejtettek ki senkit.⁵² Ezt magam is természetesnek vettem, és először elfogadtam nézetét. Egész véletlenül vettem azonban észre valamit. 1500-ban iratkozott be (Somlyai) Bátor Miklós két fiával, Istvánnal és Miklóssal, valamint testvérével, Jánossal és annak fiaival, Jánossal, Péterrel és Imrével.⁵³ Csakhogy Miklósnak volt még egy 1489-től említett Bertalan fia, aki még 1520-ban is előfordul egy Móric nevű fiúval és egy akkor már halott Katalin nevű leánnyal. A két utóbbi esetben természetesen nem mondhatjuk, hogy 1500-ban már éltek volna, bár Sarmasági Andrásné Bátor Katalin esetében ez valószínű, ugyanis 1520-ban két gyermeke közül Borbála már Kusalyi Jakcs Imre özvegye volt, aki 1493 és 1515 közt fordul elő a forrásokban. Hasonló a helyzet Miklós testvére, János esetében is. Volt ugyanis Jánoson, Imrén és Péteren kívül még egy fia, László, aki 1489 és 1524 közt fordul elő oklevelekben. Ezen kívül két leányáról is tudunk, Orsolyáról, Gyulafi István és Zsófiáról, Losonci Bánfi Zsigmond 1520-ban említett nejéről. Az előbbi lehet, hogy 1500-ban még nem élt, hiszen férje 1511-ben még Rozgonyi Dorottyával élt házasságban.⁵⁴

Természetesen egy példa nem példa, és elképzelhető, hogy más esetekben valóban az összes családtagot beírták a római testvérület anyakönyvébe. Ezt azonban csak akkor állíthatjuk, ha valamennyi említett adatot kontrolláljuk, egybevetjük az itthon fennmaradt genealógiai adatokkal. Addig azonban minden logika ellenére sem merném a római anyakönyveket családnagyság meghatározására alkalmas statisztikai forrásként elfogadni. Mindez nem módosít Csukovits érdemén, aki ezt a fontos forrást feldolgozta, egyéb adatai feltétlenül figyelembe veendőek.

Nehézségeink azonban nem szűntek meg. A Fügedi (és mások) által közölt adatok is mutatják, hogy a férjes asszonyok – bizonyára a szülés következtében – gyakran korán meghaltak, tárgyaltuk az első szülés idejét is. Azt azonban eddig nem kutatta a magyar középkortudomány, hogy egy-egy nő az előző

⁵¹ Kubinyi: Magyarok. i.m. 88–89.

⁵² Csukovits: Családi viszonyok. i.m. 117.

⁵³ Kubinyi: Magyarok. i.m. 87. 39. j. és Uő., Ungarn in Rom. i.m. 176. 39. j. (A magyar kiadásban lemaradt a latin szöveg idézésénél az erdélyi egyházmegye említése.)

⁵⁴ Engel Pál barátom, akinek a segítségét ezúton is köszönöm, valamint a saját genealógiai gyűjtés alapján.

szülés után mennyi idővel hozhatott új gyermeket a világra: ebből viszont következne, hogy hány gyermeket szülhetett egyáltalán. Laslett joggal mutatott rá arra, hogy nem számolhatunk évente egy szüléssel, hiszen egyrészt vannak meddő nők, másrészt a korról csökken a lehetőség a gyermekáldásra, míg végül meg is szűnik, harmadszor igen hosszú szoptatási idővel kell számolni.⁵⁵

Ez utóbbi azonban megint társadalomspecifikus probléma. Az biztosnak látszik, hogy parasztcsaládok esetében általában maga az anya szoptat, viszont a magasabb társadalmi presztízsű családokban valószínűbb a dajka igénybevétele, ami viszont csökkentheti az arisztokrata hölgy két szülése közti időtartamot. Sajnos, erre kevés a forrásunk. Azt azonban tudjuk, hogy Mátyás királynak volt dajkája, azaz Hunyadi János erdélyi vajda felesége, Szilágyi Erzsébet valószínűleg nem maga szoptatta a későbbi uralkodót. A királyi dajka különben Rómában halt meg, és ott is van eltemetve, ezért tudunk róla egyáltalán.⁵⁶ Hozzá kell tennünk, hogy ez a keleti népeknél is erősen elterjedt, ahol az uralkodói családok tagjai tejtestvéreiket szinte a családhoz tartozónak tekintették. Az apai ágon Timur Lenk, anyai ágon Dzsingisz kán leszármazott első indiai nagymogul, Babur, önéletrajza szinte valamennyi oldalán előjönnek az előkelők közt a tejtestvérnek címzettek.⁵⁷ Az azonban valószínűtlen, hogy a szoptatás elmaradása miatti gyakoribb szülési lehetőség kiegyenlítette volna a parasztság korábbi házasságkötéséből származó előnyt. Feltétlenül szükség volna azonban nagy genealógiai anyag alapján kimutatni a szülések gyakoriságát.

Itt azonban szembetalálkozunk egy újabb nehézséggel, a csecsemő- és gyermekhalandósággal, amelyek arányáról fogalmunk sincs. A csecsemőkorból, szüléskor elhunyt, vagy esetleg halvaszületett utódokra egyáltalán nincs forrásunk. A gyermekkorban elhunytakra már következtethetünk, ha a forrásokban egyszer már említett fiatalok később hiányoznak. Ennek illusztrálására két köznemesi előkelő család példáját idézem. Először két testvér gyermekeiről van szó. Mesztegnyői Szerecsen Péter három fia 1464–1471 közt szerepel, később mindhárom eltűnik. Testvéreinek, id. Györgynek, 1464-ben három fia és egy lánya volt. Közülük egy 1471-ben már nem él, viszont addigra megszületett egy újabb fia. Az ebben az évben így említett három fiú közül egy utána már hiányzik a forrásokból, a családot az 1464-ben említettek közül fennmaradt, ill. az 1464 és 1471 közt született fiú vitte tovább. (A leánynak is volt gyermeke.) A család azonban két generáció múlva fiágon kihalt. A másik

⁵⁵ Laslett i.m. 142–143.

⁵⁶ Florio Banfi: *Ricordi ungheresi in Italia*. Roma 1942, 141.

⁵⁷ *Le Livre de Babur. Mémoires de Zahiruddin Muhammad Babur de 1494 à 1529, traduit du turc tchagatay par Jean-Louis Bacghe-Grammont, h.n. 1980, passim.* – Pl. az 1526-os panipati csatában, melyben Babur legyőzte Ibrahim Sah Lodi delhii szultánt (ami után elfoglalta Észak-Indiát), az elővéd és a jobbszárny csapatparancsnokai közt találunk egy-egy tejtestvért. Uo. 318–319.

példa Gyulai György öt fia, akiket 1480-ban soroltak fel. Közülük hárman éltek meg a felnőttkort.⁵⁸

Csecsemőhalandóságra (esetleg forrásokban nem adatolt gyermekhalandóságra) abban az esetben következtethetünk, ha két édestestvér között túl nagy korkülönbséget találunk. Természetesen ez sok mindennel magyarázható, mégsem nagyon valószínű, hogy egy asszony – ha már szült – hosszabb ideig nem hozott volna újabb gyermeket a világra. Mivel Hunyadi László és édestestvére, Mátyás király között legalább tíz év, ha nem egy-két évvel nagyobb korkülönbség volt, nézetünk szerint Szilágyi Erzsébetnek közben is kellett terhesnek lennie. Még furcsább Ernuszt János királyi kincstartó két fiának esete. Az 1505-ben elhunyt Zsigmond pécsi püspök közel 20 évvel volt idősebb öccsénél, az 1528 táján meghalt János horvát bánnál, noha ugyanaz az anya szülte őket. Más testvérükről nem tudunk, ezek meghalhattak gyermekként is, hiszen apjuk ekkor budai kereskedő volt, akiről kevés forrás maradt. (Csak ifjabb fia születése után került Ernuszt az arisztokráciába.)⁵⁹

A házasságokkal és a születésekkel kapcsolatos problémák után a mortalitással kellene foglalkoznunk. Sajnos, itt még rosszabb helyzetben vagyunk. Lehetetlen meghatározni a születésnél várható élettartamot, és természetesen a halálozási arányt is. Nincsenek olyan forrásaink, mint Angliában, pl. a szerzetesi közösségek esetében. Itt a XV. század közepén nagymértékben esett a születéskor várható élettartam, elképzelhetőnek tartják azonban, hogy magas halálozási rátának magas termékenységi arányszám felelt meg.⁶⁰ Itt legfeljebb olyan problémákat vehetünk fel Magyarországgal kapcsolatban, amelyeket egyelőre nem oldhatunk meg.

Az sem látszik lehetetlennek, hogy a halálozás is társadalmi réteg-specifikusan történt nálunk. Megint Fügedi Eriket kell idéznem, aki a XV. századi magyar püspököket vizsgálta, akiknek viszonylag jól meghatározható az életkoruk. Még ha adatai pontosítandók és revidéálandók is, a kimutatható trend vitathatatlan. E szerint az arisztokrata főpapok átlag 50, a köznemesek 51, a polgárok 59, a jobbágyeredetűek 66 éves korukban haltak meg.⁶¹ Ez a jelentős eltérés – tekintve, hogy felnőtt koruktól kezdve a főpapok életmódja nem nagyon térhetett el egymástól – csak a gyermekkorukra vezethető vissza. Nem biztos azonban, hogy ezt csak a paraszti szívósságra vezethetjük vissza, lehet, hogy más táplálkozási szokások érvényesültek náluk. Ez is vizsgálandó kérdés, mint ahogy az is, hogy néhány hosszú életű jobbágyi eredetű püspök példája rávetíthető-e az egész parasztságra.

⁵⁸ Kubinyi András: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök rejtélyes halála és hagyatékának sorsa. (A magyar igazságszolgáltatás nehézségei a középkor végén.) *Századok* 135 (2001) 360–361. (Genealógiai táblák.)

⁵⁹ Uo. 313–315.

⁶⁰ Barbara Harvey: *Living and Dying in England 1100–1540. The Monastic Experience*. Oxford 1995, 142–145.

⁶¹ Fügedi Erik: A XV. századi magyar püspökök. *Történelmi Szemle* 8 (1965) 478–479.

Nem vagyok demográfus, ezért elképzelhető, hogy a szakemberek fenti gondolataimban hibákat találnak majd, de az is, hogy általam megoldatlan kérdésekre választ tudnak adni, aminek nagyon örülnék. Összefoglalóan azt szeretném megjegyezni, hogy a történészek által eddig készített népességszámbebecslések – beleértve a sajátomat is – egy bizonyos időben készült, pillanatfelvétel jellegű összeírásokra mennek vissza. Ebből nehéz népesedési folyamatokra következtetni, ezeket nehéz későbbi vagy korábbi adatokkal összehasonlítani. Erősebb szaporodás, vagy erősebb mortalitás, esetleg a kettő egybeesése nagy módosulásokat hozhat magával.

Hasonlóan fontos az egyes társadalmi rétegek különválasztása, amelyeknél eltérő demográfiai folyamatok játszódhattak le. Itt van leginkább lehetőség adataink finomítására, amellyel kapcsolatban Fügedi genealógiai adatokból levont következtetések pontosítására, valamint módszerei követésével a vizsgálható népességszámok kutatásának kiterjesztésére volna szükség.

**PROBLEMS OF HISTORICAL DEMOGRAPHY IN LATE
MEDIEVAL HUNGARY***Summary*

The author first of all summarises the difficulties of estimating the population size of late medieval Hungary (15th century, first half of the 16th century). On the basis of the experiences of his own studies he determines that this estimate can only be made with a very rough exactness exploiting the data of tax books. In Hungary we have a countrywide account of those tax books from 1494–95, but the estimate of the number of households paying taxes is very problematic as well as the estimate of the whole population on the basis of their number since we do not know the size of the households.

Instead of uncertain estimates related to population number the author would like to demonstrate and analyse those problems that can be dealt with on the basis of historical sources and that can contribute to the better reconstruction of the demographic development of the period. He summarises the fragmental data examined by himself and other researchers concerning the age of getting married, the distribution of the population by sex, the level of fertility and mortality. Most of the data that can be examined is related to some places and mainly to the elite groups of the society (aristocracy, bishops, citizens of some towns). So it is very difficult to draw general conclusions but first of all the social position seems to play a decisive role in explaining demographic differences.

Researches demonstrate a strong surplus of males that can hardly be explained. In accordance with this fact there was a relatively high proportion of celibacy among males and an almost general conjugal state among adult females (data concerning mainly aristocratic families). In aristocratic and bourgeois families the custom of late or later marriage was probably more general than in peasant families. Extended household forms can be found but households consisting of a nuclear family were much more frequent. Though in aristocratic families the intervals between child-births were shorter because of the custom of nursing, the level of fertility was low, few children were living in the families and most of the families died out after some generations. In peasant families much more children can be found and this fact – together with the custom of earlier marriage – can be the sign of higher fertility. Very few data remained concerning mortality – especially infant mortality – but social differences seems to be important in this respect too.